

nutim događajima u razvoju naše vojske na području Braničeva i severoistočne Srbije u protekla dva veka. Pisana je dvojezično, na srpskom i engleskom, što joj daje posebnu vrednost. Priložen je i CD pa mlađi čitaoci, možda odviknuti od klasične knjige, mogu i na taj način da saznaju istoriju srpske vojske u Braničevu. Autori su time svoje delo učinili dostupnim i van granica srpske čitalačke publike. Modernim rečnikom rečeno, knjiga korespondira ili je „interopreabilna“ sa svetskim tokovima vojne istorije, u čemu je njen poseban kvalitet.

*Bojan B. Dimitrijević*

Slavica Popović Filipović, IZ POSTOJBINE JAVORA. Kanadsko-britanska medicinska i humanitarna pomoć Srbiji u Prvom svetskom ratu, Srpsko lekarsko društvo, Beograd 2013, 352 str.

Tema medicinskih misija koje su došle u pomoć srpskom narodu u vreme Prvog svetskog rata nije dovoljno istražena, mada se njome bavilo više istoričara, lekara, publicista i novinara. Pored istoriografskih i publicističkih radova prevedeno je i objavljeno više svedočanstava iz pera pripadnika stranog medicinskog osoblja o njihovoj delatnosti u Srbiji za vreme Prvog svetskog rata (Ludvig Hiršfeld, Arijus van Tinhooven, Katarina Šturceneger i drugi). Čitajući knjigu Slavice Popović Filipović možemo se uveriti da je bez prevoda ostao veliki broj ovih svedočanstava, sa čijim se objavljivanjem počelo još tokom *Velikog rata*. Svojom poslednjom knjigom autorka je nastavila rad na istraživanju delatnosti stranih sanitetskih misija i humanitarne pomoći Srbiji za vreme Prvog svetskog rata. Ovoga puta svoju

pažnju je usmerila na kanadske lekare koji su dobrovoljno dolazili u Srbiju ili učestvovali u lečenju i oporavku srpskih vojnika na Solunskom frontu, Korzici, Tunisu ili Dobrudži. Takođe, istraživanjem je obuhvaćena i pomoć koju je narod Kanade prikupljao i slao Srbiji. Kako je u posmatranom periodu Kanada bila deo Britanske Imperije, kanadska medicinska i humanitarna pomoć je najvećim delom išla preko britanskih medicinskih i humanitarnih ustanova. Ova činjenica je uticala na to da pomoć koja je stizala iz Kanade ne bude u dosadašnjim istraživačkim radovima adekvatno zastupljena.

Pored dve recenzije koje su date na početku, strukturu knjige čine *Predgovor autora*, kraći prilog o tome kako Srpsko lekarsko društvo čuva uspomenu na kanadsku medicinsku pomoć u vreme Prvog svetskog rata i središnji deo knjige koji je podeljen u deset poglavlja. Na kraju se nalaze izjave zahvalnosti, spisak skraćenica, detaljan spisak literature i dvojezični registar ličnosti, bolnica i mesta.

Prvu recenziju su u ime Srpskog lekarskog društva napisali lekari hirurzi i autori većeg broja radova iz istorije medicine, akademik dr Radoje Čolović i puk. prim. dr sc. med. Mile Ignjatović (str. 6–10). Drugu recenziju pod naslovom *Život čoveka bez ideala je život bez smisla*, napisao je pukovnik Ilija Kajtez, vanredni profesor, doktor političkih nauka (11–18).

U *Predgovoru*, *Kanadska medicinska pomoć i dobročinstvo u Srbiji u vreme Prvog svetskog rata* (19–36), dato je detaljno autorovo viđenje istraživanog predmeta i obrazložena struktura knjige. Čitaocu su jasno prikazane institucionalne forme kroz koje je pružana pomoć i date osnovne informacije o kanadskim lekarima, sestrama i humanistima koji

su uzeli učešća u ovome. Osim srpskog, predgovor je preveden i na engleski jezik, što će pored dvojezično datih svedočanstava, nadamo se, doprineti recepciji ove knjige i van srpskog govornog prostora.

U prilogu pod naslovom *Srpsko lekarsko društvo čuva uspomenu na kanadsku medicinsku pomoć u vreme Prvog svetskog rata* (37–39) autor je kroz navođenje podataka vezanih za podizanje spomen-ploča savezničkim medicinskim misijama na zgradi Srpskog lekarskog društva, od kojih je jedna posvećena Kanađanima (naslovljena je sa *Hvala vam, Kanađani*, a otkrio ju je ambasador Kanade Džejms Biset 11. juna 1990), nastojao da istakne činjenicu da se u Srbiji čuva „sećanje na humanost kanadskih lekara, medicinskih sestara, bolničara, koji su pružili pomoć Srbiji u Prvom svetskom ratu“. Pored ovoga, u Muzeju srpske medicine u Beogradu se čuvaju eksponati koji se odnose na delatnost Kanađana u medicinskim misijama u Srbiji. Nije na odmet pomenuti da je pored obeležja na zgradi Srpskog lekarskog društva, srpski narod zahvalnost pripadnicima stranih medicinskih misija izrazio širom Srbije, u mestima gde su se nalazile njihove bolnice (spomen-obeležje u znak sećanja na delatnost britanskih medicinskih misija u Vrnjačkoj Banji, spomen-česma Crkvenac u Mladenovcu u znak zahvalnosti za delatnost pripadnica Bolnice škotskih žena, spomen-ploča u Lazarevcu na Domu zdravlja, takođe u znak zahvalnosti za delatnost pripadnica Bolnice škotskih žena, spomenik Ledi Haton i članicama Bolnice škotskih žena u Vranju i druga). O tome kako su srpski narod, vojnici i oficiri iskazivali zahvalnost pripadnicima stranih lekarskih misija za vreme Prvog svetskog rata, može

se čitati u nizu svedočenja na više mesta u knjizi.

Pri dočeku misija „kao što je uobičajeno“ članovi su bili učtivo dočekani i nuđena im je svaka vrsta pomoći (148), narod koji je gladovao u znak zahvalnosti je „svakodnevno“ donosio različite poklone u hrani i piću (258), u Kragujevcu su ispred šatora pripadnica Treće jedinice Srpskog potpornog fonda, kada su čuli da upravnica Mabel Stobart voli cveće i da je u Engleskoj imala vrt, zasadili male vrtove kako bi ih to „podsećalo na domovinu“ (132).

Centralna poglavlja knjige su posvećena konkretnim formama kroz koje je pomoć pružana, osnivanju i delatnosti određenih ustanova i medicinskih jedinica. Posle uvodnog opšteg dela pažnja je usmerena na Kanađane, lekare i medicinske sestre, njihova svedočanstva o radu bolnica kojima su pripadali (ili svedočanstva drugih učesnika koja govore o delatnosti Kanađana i bolnica u kojima su radili). Uz prevod na srpski, svedočanstva su data na engleskom, u originalu. Ovo po našem mišljenju ima više prednosti – od mogućnosti da se izvor čita u originalu, do mogućnosti korišćenja knjige van srpskog govornog područja. Svedočanstva predstavljaju sećanja članova medicinskih misija na vreme provedeno u Srbiji i, kao što je pomenuto, sa njihovim publikovanjem se počelo još u toku Prvog svetskog rata. Slavica Popović Filipović je sabrala ova svedočanstva, bilo da su objavljiva na kao posebna izdanja ili u periodičnim publikacijama, prevela ih i uz napomene (u kojima su uz određeni deo teksta data objašnjenja i biografski podaci ličnosti koje se pominju), učinila dostupnim srpskim čitaocima. Imajući u vidu mesta i vreme izdavanja knjiga i časopisa, jasno je koliko je napora bilo

potrebno da se sve to objedini i u ova-koj formi prezentuje na jednom mestu. Najveći broj svedočanstava se prvi put objavljuje na srpskom. Izuzetak na prvom mestu predstavljaju dnevničke beleške Jelene Lozanić Frotingam, koje su pored engleskog izdanja (1970) izdate i na srpskom (*Dobrotvorna misija za Srbiju u Prvom svetskom ratu. Pisma iz Amerike i Kanade 1915–1920. godine*, Beograd 1970). Ove dnevničke beleške su korišćene kao *svedočanstva* u devetom poglavlju o misiji srpskog Crvenog krsta u Kanadi. Pored ovoga korišćeni su, ali samo usputno i na manjem prostoru, citati iz prevedenih dela Arijusa van Tinhovena (o Valjevu i pristizanju ranjenika, 78), Ludviga Hiršfelda (o stanju u Valjevu i borbi protiv pegavog tifusa, o povlačenju srpske vojske i naroda, 82–85) i Džona Rida (opis bolnice „tifusara“ kod Čele kule u Nišu, 285–286).

Ova sećanja, dnevničke beleške, pisma, izveštaji i apeli za pomoć srpskom narodu mogu poslužiti i kao izvor za to kako su Kanađani i drugi pripadnici stranih medicinskih misija videli Srbe, njihove običaje, napore za vreme Prvog svetskog rata, na koji način su videli srpske oficire i vojnike, srpske lekare sa kojima su saradivali. Možemo videti šta je sve obuhvatao požrtvovani angažman Kanađana i ostalog medicinskog osoblja za vreme rata, kakvi su bili delatnost, struktura, osoblje, kapaciteti, uslovi rada i svakodnevni život u savezničkim bolnicama širom Srbije. Izvori svedoče i o tome kako je tekla borba sa epidemijom pegavog tifusa i preduzetim merama da se spreči širenje zaraze, zdravstvenim problemima iscrpljenog civilnog stanovništva, organizaciji i funkcionisanju dispanzera za civilno stanovništvo u unutrašnjosti Srbije za vreme zatišja na frontu 1915, borbi protiv difte-

rije i tuberkuloze, delatnosti Srpskog potpornog fonda i organizaciji proslave Dana Kosova širom Engleske 1916. Ovi izvori govore i o stanju u pojedinim gradovima Srbije za vreme rata, onim gde su bile smeštene bolnice (Valjevu, Nišu, Beogradu, Skoplju, Kragujevcu, Vrnjačkoj Banji, Lapovu) kao i o čovečnom odnosu prema austrougarskim zarobljenicima u Srbiji. U njima čitamo o neprijateljskim bombardovanjima, posebno bombardovanju Beograda i povlačenju iz grada početkom oktobra 1915, o povlačenju preko Albanije, ostajanju u okupiranoj Srbiji pojedinih lekarskih ekipa, njihovom daljem radu i repatrijaciji, o stanju srpskih vojnika posle povlačenja, oporavku, raspoloženju vojske na Solunskom frontu, misiji Društva srpskog Crvenog krsta u Kanadi i načinima prikupljanja priloga.

Prvo poglavlje *Kanada, kanadska tradicija u obrazovanju i filantropiji* (40–55) daje čitaocu osnovne podatke o Kanadi i osnivanju kanadske države, razvoju univerziteta, medicinskih fakulteta, Kanadskog lekarskog društva, ženskom pokretu, školovanju prvih žena lekara, formiranju Društva kanadskog crvenog krsta, osnivanju i delatnosti Kanadskog patriotskog fonda (1914–1919) koji je pružio pomoć ljudima stradalim u ratu. Istakli bismo ovde podatak da je premijer Kanade ser Robert Borden bio kanadski predstavnik u Glavnom odboru Srpskog potpornog fonda u Londonu. U nastavku poglavlja daju se biografije i podaci o radu u Srbiji troje kanadskih lekara koje je kanadski Crveni krst uputio u Srbiju u proleće 1915, odazivajući se apelu srpskog Crvenog krsta u vreme epidemije pegavog tifusa (dr Irma Le Vaser, dr Džozef Henri Paket, kasnije ministar zdravlja Kanade, Raoul Brault). Već u prvom poglavlju se vidi da autorka posvećuje

znatnu pažnju ženskom pokretu i borbi za prava žena. Jedno od polja borbe na kome su žene nastojale da pokažu svoju profesionalnu kompetenciju jeste obavljanje lekarskog poziva za vreme rata. Mnoge od bolnica koje se u ovoj knjizi pominju bile su isključivo u ženskom sastavu (najpoznatija Bolnica škotskih žena). Ovo pitanje se kao *crvena nit* provlači kroz celu knjigu i može se videti ogroman pomak od početka do kraja rata. Na početku rata Britansko vojno ministarstvo je odbijalo molbe žena lekara da budu primljene u redove Britanskih vojnih bolnica, uz obrazloženje „da žene hirurzi nisu dovoljno jake da operišu u ratnim bolnicama, i da žene ne mogu da podnesu napore i oskudice izazvane ratovima“ i savetovano im je „idite kući i mirno sedite“; a u toku rata francuski general Peten je izjavio kako je pre rata „o ženama mislio kao o osobama, koje su inspirisale najlepše ideje kod muškaraca, ali i sprečile njihovo ostvarenje“, ali je rat „ubedljivo dokazao vrednost ženskog delovanja“ (56–57, 68, 72, 125). Za razliku od zemalja iz kojih su dolazile, žene lekari su u Srbiji za vreme rata bile od samog početka srdačno dočekane i podjednako uvažavane, kako od zvaničnika, tako i od pacijenata sa kojima su radile. Više njih je odlikovano, a neke i najvišim odlikovanjima (Elsi Inglis, Ledi Haton, Evelina Haverfild, Mabel Stobart).

Drugo poglavlje *Bolnice škotskih žena za službu u inostranstvu* (56–85) jeste istraživačko polje kojem je Slavica Popović Filipović posvetila više radova, uključujući i monografiju *Za hrabrost i humanost. Bolnice Škotskih žena u Srbiji i sa Srbima za vreme Prvog svetskog rata 1914–1918. godine* (2007). Velika materijalna pomoć iz Kanade srpskom narodu je stigla upravo preko Bolnica škot-

skih žena. Od 14 bolničkih jedinica koje su osnovane, 10 je bilo namenjeno Srbima. Četiri su radile u Srbiji (Kragujevac, Lazarevac, Mladenovac, Valjevo), tri na Solunskom frontu, jedna na Korzici, jedna u Salanšeu u Francuskoj, dok je jedna pratila Prvu srpsku dobrovoljačku diviziju u Dobruđi i na Ruskom frontu. Istaknuta je uloga dr Elsi Mod Inglis, a posebna pažnja je posvećena promociji Bolnice i prikupljanju sredstava u Kanadi i Americi koje je sprovela Ketlin Burk, kao i delatnosti Kanađanki u sastavu Bolnice škotskih žena.

Najveći prostor, gotovo trećina knjige, posvećen je *Osnivanju Srpskog potpornog fonda u Londonu* (86–186). Ovo je još jedna od tema kojom se Slavica Popović Filipović ranije bavila. U poglavlju je opisano osnivanje i delatnost Fonda (osnovan 1914, delovao do 1921, a neke akcije su sprovedene čak i 1953), navedeni su idejni pokretači i osobe koje su dale poseban doprinos radu Fonda, potom je opisano širenje delatnosti Fonda na Kanadu i rezultat rada u Kanadi, dat prikaz rada pet bolnica Fonda u Srbiji (dve u Skoplju, po jedna u Kragujevcu, Beogradu i Požarevcu), bolnici SPF na Krfu i njenom prebacivanju na Solunski front, delatnosti SPF na Korzici i u Bizerti među srpskim izbeglicama i vojnicima, organizaciji proslave Dana Kosova 1916. u Engleskoj i delatnosti SPF u posleratnom periodu. Dužna pažnja je posvećena i osnivanju i delatnosti sedam dispanzera za civilno stanovništvo u unutrašnjosti Srbije (Natalinci, Lapovo, Rudnik, Vitinovac, Ovčar Banja, Rekovac, Batočina), do čega je došlo posle zaustavljanja epidemije pegavog tifusa i za vreme zatišja na frontu 1915. Ovo je sprovela Treća jedinica SPF na čijem čelu je bila Mabel Stobart i dispanzeri su opravdali

svoje postojanje jer je u njima pomoć pružena oko 20.000 ljudi (značaj delatnosti dispanzera za civilno stanovništvo postaje utoliko jasniji kada se ima u vidu mobilizacija srpskih lekara, njihovo stradanje i dužnosti u okružnim bolnicama). Od ličnosti u ovom poglavlju najveća pažnja je posvećena pomenutoj Mabel Stobart, kao i Harijet Koburn, Kanađanki koja je kao doktor radila u bolnici SPF u Kragujevcu i dispanzeru u Lapovu, kao i svedočanstvima o boravku i radu u Srbiji iz njihovog pera.

U četvrtom poglavlju *Medicinska pomoć u organizaciji Odbora za pomoć savezničkim ranjenicima (187–206)* prikazano je na koji se način delatnost ovog Odbora, koga su činili bogati i uticajni filantropi, odražavala na Srbiju – organizovanje bolnica u Kragujevcu i Podgorici, kao i organizovanje bolnice za srpske vojnike na Krfu (prebačena kasnije na Solunski front). Bolnica u Kragujevcu na čijem čelu je bio kanadski lekar Vilijem Espland bila je jedna od onih stranih bolnica čiji se pripadnici nisu povukli sa srpskom vojskom već su, deleći sudbinu okupirane zemlje, nastavili rad i 1916. bili repatrirani. Delatnost navedenih bolnica je ilustrovana svedočanstvima Džozefa Aherna, lekara iz Australije, Konstanse Slejter i Doroteje Mod, lekarki iz Engleske. Interesantno je pomenuti da je na osnovu dnevnika dr Doroteje Mod (radila u sastavu Druge jedinice britanskih farmera u sklopu Pete jedinice Srpskog potpornog fonda u Srbiji, kasnije u bolnici SPF na Krfu, koja je potom prebačena na Solunski front) napisan pozorišni komad „Uticaj lepote: priča dr Doroteje Mod u Srbiji 1915–1917“ koji je premijerno prikazan 2006. godine u Oksfordu, a izvođen je i u Kanadi.

Peto poglavlje je posvećeno *Medicinskoj misiji Britanskog Crvenog krsta u Sr-*

*biji (207–269)* i u njemu je zahvaljujući dragocenim svedočanstvima pripadnika stranih misija (Džejms Morison, Tomas Meitlend, Ledi Pedžet, Džejms Džonson Ebraham, Džejms Beri, Sesil Hauard) osvetljena delatnost bolnica britanskog Crvenog krsta u Skoplju i Vrnjačkoj Banji, kao i organizovano delovanje savezničkih i srpskih lekara radi zaustavljanja epidemije pegavog tifusa. Dužna pažnja je posvećena i delatnosti ser Tomasa Liptona, *kralja čaja*, čije jahte su prevozile medicinski materijal i osoblje u Srbiju, njegovoj poseti Srbiji 1915. i apelom kojim se oglašio iz Niša za pomoć Srbiji u borbi sa pegavim tifusom.

Šesto poglavlje se odnosi na *Pomorsku bolnicu u pratnji Britanske pomorske misije u Beogradu (270–281)* i u njemu se razmatra delatnost ove bolnice i značaj koji je imala u lečenju stanovnika Beograda i zbrinjavanju povređenih tokom bombardovanja Beograda i otpočinjanja ofanzive Centralnih sila u oktobru 1915. Glavni hirurg Bolnice bio je Kanađanin Viljam Šarp, kome je posvećena znatna pažnja u poglavlju. Najvažnije svedočanstvo koje se donosi jeste o „poslednjim danima Beograda“, a napisao ga je Tiobold Batler, Irac, dobrovoljni bolničar Pomorske bolnice.

U narednom poglavlju *Džon Rid i Bordman Robinson posetili Srbiju 1915 (282–286)* govori se o poseti Rida i Bordmana Srbiji i njihovoj promociji, rečju i slikom, borbe srpskog naroda. Naglasak u poglavlju je stavljen na Bordmana Robinsona, kanadskog slikara i ilustratora, i njegove ilustracije nastale tokom boravka u Srbiji 1915. godine.

Osmo poglavlje je posvećeno *Kanadskim vojnim bolnicama u Prvom svetskom ratu, s posebnim osvrtom na Kanadske opšte bolnice na Solunskom frontu (287–307)* i u njemu je prikazana organizacija Kanadskog vojnog saniteta, a potom

u takav kontekst stavljena kanadska Opšta bolnica br. 4 u organizaciji Toronto univerziteta i prikazan njen rad na Solunskom frontu. Interesantno svedočanstvo o radu bolnice predstavljaju zapisi iz njenog dnevnika iz kojih se vidi da je jedan od njenih pacijenata bio i srpski kralj Petar I Karađorđević. Pored svedočanstava iz pera Rozali Morton i Isabel Emsli, saznanja o radu bolnice i srpskim vojnicima na Solunskom frontu obogaćuju pisma Džona Mekenzija koja je on slao svojoj supruzi, a ona posle njegove smrti objavila 1933. godine.

U pretposlednjem poglavlju je obrađena *Misija Srpskog Crvenog krsta u Kanadi* (308–325) i u okviru ovoga centralno mesto je posvećeno delatnosti Jelene Lozanić Frotingam, ćerke Sime Lozanića, koja je od početka 1916. do kraja 1920. boravila u dva navrata u Kanadi, promovišući borbu srpskog naroda i skupljajući priloge. U njenim dnevničkim beleškama čitamo reči pune topline prema kanadskom narodu koji se odazvao pozivu za pomoć iz Srbije, pokazujući saosećanje prema stradanju jednog njemu dalekog i nepoznatog naroda. Odziv je bio širok, od guvernera provincija, profesora, rektora univerziteta, episkopa, do običnih radnika i farmera. Tako u njenim beleškama čitamo: „Doživeti da guverner velike provincije od 6.000.000 stanovnika naređuje prikupljanje priloga za našu decu, u celoj provinciji i svima školama. Naici na relativno malo mesto u kome je od samog početka rata osnovan Odbor za pomoć Srbiji i koji je u tu svrhu već skupio 25.000 dolara! Videti kako devojčice u školi šiju jorgane za osiroteli srpski narod! Dolaziti u dodir s intelektualcima, u većim mestima, koji još od samog početka rata čitaju sve što je u vezi sa Srbijom i traže knjige o njoj na engleskom

jeziku. Sve su to snažni, uzbudljivi, nezaboravni utisci! Ali, najdirljiviji utisak koji sam ponela odavde je sasvim neočekivano interesovanje i saosećanje sa nama u onim malim, dalekim, zabačenim i usamljenim mestima nenaseljene, velike i daleke Kanade“ (322). Na kraju poglavlja dat je kratak prilog o uspostavljanju diplomatskih odnosa između Srbije i Kanade.

Deseto poglavlje, zapravo neka vrsta epiloga, *Gorostasi nadživeli svoje vreme* (326–330) daje popis nekoliko „veza“ koje spajaju srpski i kanadski narod: sećanje na učešće kanadskih medicinskih misija u Prvom svetskom ratu, planina Putnik u Kanadi (od 1918. nosi ime po srpskom vojvodi Radomiru Putniku, juna 2012. otkrivena je spomen-ploča), spomenik Nikoli Tesli u Kanadi, na Nijagarinim vodopadima, kao i činjenica da u Kanadi živi i radi velika zajednica doseljenika srpskog porekla. Imajući u vidu sve navedeno u ovom epilogu, sadržaj prvog poglavlja u kome su date opšte napomene o Kanadi, dnevničke beleške o Kanadi Jelene Lozanić Frotingam iz 1920 (322–324), kao i prilog o diplomatskim odnosima Srbije i Kanade (324–325), možemo reći da ova knjiga predstavlja i jedan prilog srpsko-kanadskim odnosima, koji nadmašuje hronološki period na koji se knjiga odnosi.

Knjiga Slavice Popović Filipović donosi niz do sada malo poznatih svedočanstava o učešću i delatnosti stranih medicinskih misija u Srbiji i pomoći koju je narod Kanade pružio Srbiji tokom Prvog svetskog rata. Svedočanstva donose nova saznanja i bacaju dodatnu svetlost na delatnost savezničkih medicinskih misija (posebno britanskih i kanadskih), o formama kroz koje je pomoć pružana, obimu i značaju pomoći. Ova svedočanstva ujedno govore o stra-

danju i naporima koje je preživio srpski narod tokom *Velikog rata*, a mogu se posmatrati i kao prilog proučavanju srpsko-kanadskih odnosa, borbe žena za ravnopravnost tokom Prvog svetskog rata, istorije medicine i filantropije. Treba napomenuti i da je knjiga *IZ POSTOJBINE JAVORA, Kanadsko-britanska medicinska i humanitarna pomoć Srbiji*, izdanje Srpskog lekarskog društva (Beograd 2013), objavljena uoči obeležavanja 100-godišnjice od početka Prvog svetskog rata. Mada kada imamo u vidu dosadašnji rad Slavice Popović Filipović to uopšte ne treba da iznenađuje i možemo očekivati da se i sledeće godine pojavi neko novo izdanje koje će dopuniti dosadašnja saznanja o delatnosti savezničkih medicinskih misija u Srbiji za vreme Prvog svetskog rata, istoriji medicine i filantropije uopšte. Naročit značaj bi imalo dalje prikupljanje i prevođenje sećanja, pisama i dnevnčkih beleški učesnika rata.

Momir Ninković

Dr Kosta Nikolić, MAČ REVOLUCIJE. OZNA U JUGOSLAVIJI 1944–1946, Službeni glasnik i Srpski kod, Beograd 2013, 230 str.

Izdavač *Službeni glasnik* objavio je 2013. godine, u Biblioteci *Sabornik*, novu monografiju istaknutog istoričara dr Koste Nikolića pod nazivom *Mač revolucije. OZNA u Jugoslaviji 1944–1946*, koja je deo projekta *Srpsko društvo u jugoslovenskoj državi u 20. veku – između demokratije i diktature*. U pitanju je opsežno istraživanje o prvoj tajnoj političkoj policiji u Jugoslaviji – Odeljenju za zaštitu naroda (OZNA), kojom je upravljao član najužeg rukovodstva KPJ/SKJ Aleksandar Ranković.

Izvore za navedenu temu nije bilo jednostavno pronaći zbog tajnosti u radu OZNE i kasnijeg sistematskog uklanjanja tragova i uništavanja arhivske građe koja bi mogla biti kompromitujuća. Tako su bila dragocena svedočanstva generala Jefta Šašića prvog načelnika III odeljenja OZNE i potonjeg načelnika Kontraobaveštajne službe (KOS), slučajno sačuvana dokumenta i posredni izvori koji su potvrđivali postojanje pojedine građe, dokumentacija III odeljenja OZNE za Jugoslaviju koja se čuva u Vojnom arhivu u Beogradu, dokumentacija OZNE za Srbiju koja je pohranjena u arhivu Vojnobezbednosne agencije, kao i trotomna zbirka dokumenta koja se odnosi na komunističku represiju u Hrvatskoj od 1944. do 1946. godine tj. na OZNU u ovoj državi.

Monografija *Mač revolucije. OZNA u Jugoslaviji 1944–1946*. podeljena je na šest poglavlja: *Počeci – formiranje OZNE, OZNA u Srbiji, OZNA u Sloveniji i Hrvatskoj, „Čišćenje“ armijskih jedinica, Mač revolucije i Odbrana početka*. Na početku knjige dat je *Predgovor* u kojem je opisan istraživački postupak, prikazani najvažniji izvori i literatura i saopštene uvodne napomene autora. Na kraju su priloženi spisak izvora i literature, registar ličnih imena i beleška o autoru.

U prvom poglavlju *Počeci – formiranje OZNE*, Kosta Nikolić nas uvodi u temu analizirajući revoluciju koju su pokrenuli komunisti u Jugoslaviji 1941. godine i definišući njihove dogme o neophodnosti uništenja svih protivnika označenih kao *reakcija* i *peta kolona*. Izvedena nasilno i opravdana borbom protiv fašizma, revolucija je poslužila kao legitimno oruđe za osvajanje vlasti od strane KPJ, koja je preuzela punu kontrolu nad javnim i privatnim životom ljudi. Radi održanja na vlasti i sprovođenja revolucionarnog terora